

CHRISTOPH RANSMAYR

A jég és a sötétség rettenetei

(RÉSZLETEK)*

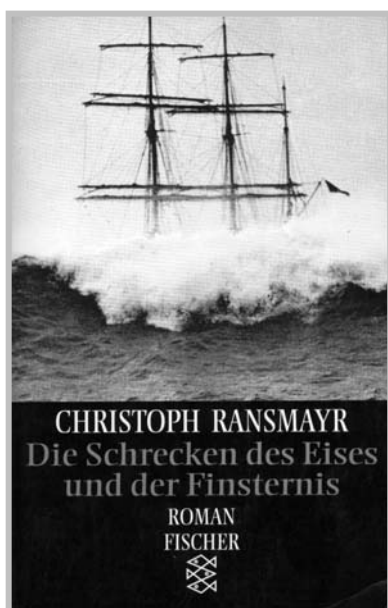
Mindenek előtt

Mivé lettek kalandjaink, melyek jeges hágókon, dűnéken keresztül, gyakran országutak mentén vezettek? Mangrove-erdőkön, füves sztyeppéken, szeles pusztaságokon és gleccsereken, óceánokon keltünk át, a felhőkön is túl, mind egyre távolibb, belső és külső célok felé. Nem elégedtünk meg azzal, hogy kalandjainkat csupán megéljük, hanem képeslapokon és levelekben, mindenekelőtt azonban kuszan illusztrált riportokban és tudósításokban a nyilvánosság elé is tártuk őket, titkon azt az illúziót keltve, hogy még a legtávolabbi, a legmesszibb vidékek is szórakozóhelyekhez, csillogó vidámparkokhoz hasonlóan mindannyiunk számára elérhetők; azt az illúziót keltve, hogy a világ, közlekedési eszközeink gyors fejlődése következtében, mind kisebb lett, az egyenlítő mentén vagy a sarkokhoz utazni pedig csak pénz és repülő-csatlakozások kérdése. Mekkora tévedés! Repülőútjaink ugyanis az utazás idejét szinte abszurd mértékben rövidítették le, de a távolságok továbbra is iszonyatosak maradtak. Ne felejtjük el, hogy a légvonal tényleg csak vonal, és nem út; mi pedig, fiziognómiai szempontból, gyalogosok és futók vagyunk.

A VILÁGBÓL ELTŰNNI

Josef Mazzini gyakran utazott egyedül és sokat gyalogolt. Jártában a világ nem kisebb, hanem egyre nagyobb lett, oly nagy, hogy végül eltűnt benne.

Egy harminckétéves utazónak, Mazzininek, 1981-ben nyoma veszett a sarkvidéki télben, a Spitzbergák gleccservidéjén. Egyszerű haláleset volt, kétségtelen. Még egy az eltűntek sorában, semmi különös. Ha azonban valaki úgy tűnik el, hogy nem marad utána semmi elégethető, elszüllyeszthető vagy elhantolható, akkor elsőként

* A fordítás itt közölt részletei a szegedi Osztrák Irodalom és Kultúra Tanszék műfordító szemináriumán készültek Bak Rita, Bombitz Attila, Dékány Zoltán Ferenc, Foltán Gyöngyi, Géro Balázs, Halmi Erika, Hebling Eszter, Karsai István, Mohácsi Ildikó, Sabine Reuter és Toth Margit Renáta koprodukciójában. A jelenlegi (végső) változat Bombitz Attila és Karsai István munkája.

azokban a történetekben kell fokozatosan és végérvényesen eltűnnie, amelyeket eltűnése után kezdenek mesélni róla. *Túl* még senki nem élte az ilyen elbeszéléseket.

Gyakran éreztem félelmetesnek a tényt, hogy minden történet kezdete és vége, melyet elég sokáig követünk, elvész egyszer az idő tágasságában – és mert soha nem lehet elmondani mindent, amit el kellene mondani, és mert egy évszázadnak elegendőnek kell lennie, hogy egy sorsra magyarázatot találjunk, kezdem a tengernél, és azt mondom: az adriai tengerparton történt, 1872 márciusának egy fényes és szeles napján. A sirályok talán akkoriban is kecses papírsárkányokként lebegtek a rakpart fölött a szélben, és az ég kékjén az évszak szeszélyétől szétszaggatott felhőfront fehér foszlányai úsztak – nem tudom. Fennmaradt azonban, hogy e napon Carl Weyprecht, a cs. és kir. osztrák-magyar haditengerészet egyik sorhajóhadnagya beszédet tartott annak a városnak a révkapitánysága előtt, melyet az olaszok Fiuménak, horvát lakói pedig Rijekának neveznek. Tengerészek és vegyes kikötői közönség előtt beszélt a legtávolibb észak fenyegetéseiről.

Sokáig úgy képzeltem, hogy Weyprecht hosszas beszéde közben hirtelen tavaszi zápor támadt; zápor, melynek lágy morájában néhány őt hallgató matróz eltűnhetett, kerülve a gyanút, hogy azért távoztak, mert megriadtak a képektől, melyeket a hajóhadnagy eléjük idézett. Weyprecht egy távoli világot írt le, ahol nyáron a hideg nap hónapokig kering a hajós körül anélkül, hogy egyszer is lemenne; ősszel pedig sötétetni kezd, végül a sarki éjszaka több hónapos sötétje és kimondhatatlan hideg ereszkedik a vidékre. Weyprecht egy hajó végtelen elhagyatottságáról beszélt; egy hajóéről, mely a zajló jégbe fagyva sodródik egy még felderítetlen tengeren – kiszolgáltatva az áramlatok önkényének és a *jégnyomásnak*, mely több tonnás jégpáncélokat repeszt meg és jégtömböket halmoz egymásra, toronymagasan! Olyan erő ez, mely gyakran még az acéllal megerősített szkúnereket és fregattokat is törékeny hajómodellekként roppantja össze. Az Északi-sark tengerén a jéggé dermedt hullámverés recsegésére, ropogására az utazóból, aki eljut e vidékre, néha a legrejtettebb félelmek is előtörhetnek, és neki mégis gyakran évekig ebben a világban, a zajló jég falai közé zárva kell élnie – saját erejét leszámítva minden vigasz híján.

És ekkor Weyprecht beszéde meglepő fordulatot vett, mely másképp világított meg minden rettenetet, mindenesetre néhány matrózt megigézhetett annyira, hogy utána a révkapitányságon a sorhajóhadnagy elé álltak:

A sarki utazás vigasztalan egyhangúsága, a vég nélküli éjszaka halálos unalma, a kegyetlen hideg, ezek azok a sokféleképpen forgatott címszavak, melyekkel a civilizáció a szegény sarckutatón sajnálkozik. Sajnálni azonban csak azt lehet, ki nem tudja védni magát az elhagyott élvek emlékképitől, és ki kegyetlen sorsát sírva csak számlálja a még eljövendő napokat, mikor is elérkezik a hazatérés órája. Az ilyen jobban teszi, ha nyugton marad honában, és meleg kandallója mellett adja át magát az ismeretlen, talán képzelettúlozta szenvedések kellemetes borzongásának. Kit a természet mozdulása és működése érdekel, annak nem lehet oly ádáz a hideg, hogy elviselhetővé ne legyen, és a végtelen éjszakák sem oly hosszúak, hogy egyszer véget ne érjenek. Az unalmat csak az ismeri, ki magában hordozza, és az, ki képtelen elfoglaltságot találni, mi megóvná szellemét, hogy önmarcangolva saját nyomorúságát szülje meg.

A bremenhaveni *Teklenborg* és *Beurmann* hajógyárban irányítása alatt egy hajó épült – zárta beszédét Weyprecht –, a *Tegetthoff Admirális*, egy háromárbocos, 220 tonnás szkúner, segédgőzgéppel és a jég ellen minden védelemmel ellátva. Még júniusban kifut a *Tegetthoff Admirális*, az Északi-fok irányába indul, majd onnan egyre csak

északnak vitorlázik, az orosz Novaja Zemlja szigetcsoporthoz észak-keletre, a felderítetlen tenger felé. Aki tehát a jelenlévő tengerészek közül egészséges, nem fél a Jeges-tengertől, és kész minden megszokottat két és fél esztendőre maga mögött hagyni, az jelentkezze a révkapitányságon, hogy részt kíván venni a cs. és kir. osztrák-magyar északi-sarki expedícióban. Weyprecht maga lesz a parancsnok a Tegetthoff Admirálison; a szárazföldön azonban társa, Julius Payer főhadnagy irányít.

Mialatt a dolgok az Adrián fáradságos munkával beindultak, megegyeztek a tengerészek bérében és fölkészültek a búcsúra; Bécsben egy arisztokrata Sarkkutató Bizottság, élén a kalandokba szerelmes Hans Wilczek gróffal, gondoskodott az expedíció finanszírozásáról, Julius Payer főhadnagy pedig leveleket írt Dél-Tirolba.

Kedves Haller!

Örömmel tölt el, hogy végre megtaláltalak, és hogy oly gyorsan válaszoltál.

Két és fél éves utazást szándékozom tenni egy hideg vidékre, hol emberek nem élnek, ellenben jegesmedvék igen, és hol a nap hónapokig szakadatlan ragyog, aztán pedig újabb hónapokra eltűnik.

Ugyanis egy északi-sarki expedícióra készülök.

1. Bármily levonás nélkül fizetem utad Sankt Leonhardtól Bremerhavenig, hol is hajóra szállunk.

2. Május végén kezdődne a szolgálatod, ekkorra Bécsbe kellene érkezned.

3. Két és fél évet maradnál mellettem.

4. Teljes egészében én gondoskodom ruházatodról, fegyvereidről és élelmezésedről, a külföldi díjazásokért járó praemiumokon kívül pedig mintegy 1000 guldent kapsz papírpénzben, miből egy részt már induláskor kézhez kaphatsz.

Kérlek Haller, keress még egy második hegymászót is – megbízható ember legyen, könnyen alkalmazkodó, dolgoz, kedvét és kitartását soha el ne veszítse, még ha a nélkülözések oly nagyok is lesznek; legyen jó vadász, járandósága ugyanaz, mint ami Téged illet. Visszatértünk-kor ajándékkul még egy mívés, hátultöltős és kétsővű Lefauchaux-vadászfegyvert is kapsz.

Írj rögvést és feltétlen keress még egy második embert, kiért kezesskedel, hogy mindenben megfelel.

Hidegnek és veszélyeknek leszünk kitéve – elrémiszt-e?

Én már két ilyen utat is szerencsésen végigcsináltam, és mire én képes vagyok, azt Te is véghezviszed.

Barátod Payer

AZ ELTŰNT SZEMÉLYI ADATOK

Josef Mazzini, a bécsi származású kárpitos Kaspar Mazzini és felesége, Lucia aszszony, trieszti miniatúrafestőnő fiaként az 1948-as év Triesztjében jött világra. A születése utáni első napokban a kárpitos házában tetőfokára hágott egy több hetes vita: a német *Josef* név váltotta ki, amit az anya lelkes olaszként hiába próbált megakadályozni. A kárpitos azonban, aki már akkoriban szenvedett a szeme miatt, és a romló látás éveiben mind elviselhetetlenebbé vált, most is elutasított minden ellenérvet és kérést. Josef Mazzinit szülei oly alaposan nevelték saját anyanyelvükön ama lakásban, melyet csak egy tolóajtó választott el apja műhelyétől, hogy a *jobb jövőre* hivatott örökös hamarosan nem csupán az apai elvárásoknak, de minden előírásnak hátat fordított. *Különc* lett.

Az anya – született Scarpa – első elbeszéléseiben a világ lapozgatható album volt. Lucia Mazzini fiát folyton csillapítani próbálta. Sokat mesélt. A délutáni órákban a jelen sokszor nem volt egyéb, mint munkazaj, mely szabálytalan időközökben átsűrődött a toloajtón; a konyhaasztalnál azonban a múlt mindenhatónak és festőinek tűnt. Az elbeszélések szerint a Scarpák között sok volt a tengerész, kormányosok, kapitányok! Lorenzo például, aki a világot tizenhétszer hajózta körbe, míg aztán Port Saidban agyonverték, vagy Antonio, a dédnagybácsi, Antonio Scarpa!, aki egy osztrák expedícióval, mely valójában szinte kizárólag olasz matrózokból állt, egészen az Északi-sarkig vitorlázott, és ott felfedezett egy jég és fekete kövek alkotta hegységet, egy ragyogó országot, ahol a nap sohasem ment le. De a teljes egészében jégkristályokkal borított hajó befagyott, és Antonio végül a dermedt tengeren át gyalog tért vissza a vadonból. Sokat szenvedhetett közben. Amikor az anya Antonio Scarpa gyötrelmes útjáról mesélt, a jégen át vezető útról, néha összecsapta kezét, és furcsa szemeket meresztett. Itália hatalmas volt. Itália mindenütt jelen volt. És Lucia, aki már nem lelte kedvét a bécsi kárpitosban, ezzel vigasztalta önmagát és fiát. Mazzini diákkorában *hősökkel* barátkozott. Megismerkedett az avellinoi szép generális, Umberto Nobile sorsával is, akinek a miniatúrafestő-nő bizonyára jónéhány álmát szentelte. Nobile 1926 májusában Roald Amundsennel, a Déli-sark meghódítójával, Lincoln Ellsworth amerikai milliommossal és további tizenkét légiutassal együtt, a Spitzbergáról indulva egy léghajóval átrepülte az Északi-sarkot, majd sértetlenül és aranysújtásos díszegyenruhát öltve Alaszkában landolt. És két évvel később Lucia fehérruhás és zászlócskát lengető kislánként jelen! volt, amikor Nobilet Milánóban második sarki repülése alkalmából búcsúztatták. Micsoda ünnep! Még a Duce is ott volt. Ez az áprilisi nap azonban hosszúra nyúlt, és elmúlt anélkül, hogy Nobile léghajója, az *Italia* Milánó egébe emelkedett volna. Késő éjszakáig maradt kikötve a hajó, a tömeg lassacskán szétszéledt, mikor végre mégis, ijesztőn és tompán csillogva, a hatalmas, szivaralakú *Italia* finoman kicsúszott kötelei közül, és felszállt a sötétségbe. Lucia kitartott addig az egyetlen, csodálatos pillanatig, lábujjhegyen ágaskodva nyújtotta az éjszakába papírzászlócskáját, és lelkesedésében fehér öklébe harapott. Ebből a kalandból azonban Lucia hőse teljesen átváltozva tért vissza, hajótöröttként, a miniatúrafestő-nő pedig csak nagy fáradsággal tudta őt a közvéleménnyel szemben régi pompájában megőrizni. Ez volt a szerencsétlenség, melyet Josef Mazzini a kárpitos házában hallott. És annak ellenére, hogy az *Italia* zuhanása akkor már távolinak tűnt, a halottak régen halottak voltak, a túlélő hősöket majd hogynem elfelejtették, a második világháború pedig a sarkvidék és minden más hely kalandját nevetséges hazárdjátékként törölte el – mégiscsak ez volt az első szerencsétlenség Mazzini életében, ami megérintette és rossz álmokat okozott neki. Mert az *Italia*-expedíció pusztulásáról szóló történetekből kezdte Mazzini első alkalommal megérteni, hogy valóban létezik olyasmi: halottnak lenni. És ez megrémítette. Micsoda tenger lehetett az, amelyiken hősök toprongyosokká, kapitányok ember-evőkké, léghajók pedig jeges cafatokká változtak?

Ugy vélem, Mazzini akkoriban (tizenkét éves volt, vagy fiatalabb?) kezdte egy képpé összerakni a sarkvidékről alkotott első, bizonytalan elképzeléseit borzalmak hideg, vakítóan fényes világának képévé, melynek rémisztő ürességében egyszerűen minden lehetséges volt, és amiről a kárpitos házában csak titokban és kissé régimódián mert álmodozni. Nem volt szép kép. Viszont annyira erőteljes, hogy későbbi éveiben is elkísérte.

A kárpitos nem szívesen hallgatta a történeteket, melyeket felesége az örökösnek mesélt. Lucia hőseit dühösen *idiotáknak*, Nobilet olykor *fasisztának* nevezte, és mégis hagyta, hogy évekig a műhely toloajtajára tűzve maradjon egy képeslapnagyságú fény-

kép, mely a generálist a spitzbergákbeli Ny Alesundban léghajójának horgonya előtt ábrázolta. Mikor a képet végül levették, az ajtón világos téglalap maradt, mely egy másik világra nyílt, miközben Josef Mazzini már régesrég Bécsben volt. Trieszttól vett búcsújával lezártnak tekintette azt a kilátástalan vitát, melyet családjában a jövőjéről folytattak, és nem hagyta magát meggyőzni az egyre ritkábbá váló látogatások során sem arról, hogy az örökösnek szánt helyet újra betöltse. Hogy Mazzini Bécsbe utazott, ahhoz apja makacs menekülési képze is hozzájárulhatott, aki rosszabb napjain elátkozta Triesztet, és folyton arról beszélt, hogy visszatér szülővárosába, vonzhatta őt azonban az a kicsi, elfeledett rokonság is, akiknek gyümölcskereskedésük volt a bécsi Thalia utcában, és akik az olasz unokaöccsüket érkezése után félszívvvel támogatták – akárhogy is, Mazzini Bécsben volt, és eltekintve komolyabb utaktól, nem állt szándékában Triesztbe visszatérni, de máshová se menni. *Idetelepedtem*, mondta feltehetően apja szavajárásával.

Mazzini egy kőfaragómester özvegyének házában bérelt szobát, alkalmanként egy szállítmányozási cégnél sofőrködött, ahol a rokonság egyik barátja dolgozott könyvelőként, emellett később távol-keleti porcelán-, jade- és elefántcsont-régiségeket szerzett be, melyeket feketén adott tovább, és rengeteget olvasott. A kőfaragó özvegye egy otromba kötőgép mellett üldögélve töltötte napjait, a legkülönösebb gyapjúruhadarabokat kínálhatta albérlőjének, és gyakran órákig bámulta az ablakból férje eladatlan sírköveit, melyek még mindig a ház hátsó udvarán heverték. A köveken moha nőtt.

Josef Mazzinivel Anna Koreth könyvkereskedő lakásán ismerkedtem meg, aki a szibériai Jeges-tenger partvidékén élő szamojéd törzsről írt néprajzi munkájával akadémiai körökbe jutott, boltja pedig néptörténeti és útleíró irodalomra specializálódott. A bécsi Rauhenstein utcai tágas és sötét lakásban a könyvkereskedő-nő időnként vacsorát adott jobb vevőinek. Ezeken az estéken sok szó esett kéziratokról és ritkaságokról, és közben olcsó, olasz importbort ittak. A Rauhenstein utcában a leghihetlenebb részleteket lehetett megtudni különböző művek létrejöttéről, megjelenési évekről, egyes könyvek kiállításáról és kötéséről, de azokról szinte semmit, akik ezeket a könyveket olvasták. Mazzini, akit Anna Koreth korábban *az ő Josefkéént* vezetett be az esti társaságba, kivétel volt. Sokat beszélt magáról. Mindezt olyan udvarias német nyelven, amin érezhető volt az emigráció hatása. Így Mazzini, amikor a Rauhenstein utcában még újnak számított, olyan szavakat használt, mint *mozgóképszínház*, *távbeszélő*, vagy *mivége*, *nemeslelkű*, *ilyeténképp*.

Akcentus nélküli szavait akkoriban tévesen hatásadásznak hittem – főként mert amiről beszélt, az Anna Koreth körében különösnek és hóbortosnak tűnt. Mazzini azt állította, hogy bizonyos értelemben újraformálja a múltat. Történeteket, cselekménysorokat és eseményeket talál ki, feljegyzi őket, és végül megvizsgálja, hogy a távoli vagy a közeli múltban léteztek-e valaha fantáziaalakjainak *valós* elődei vagy megfelelői. Ez alapján véve nem más, folytatta Mazzini, mint a jövőregény írójának módszere, csak éppen az idő irányának megfordításával. Így megvan az az előnye, hogy elképzeléseinek igazságát történeti kutatásokkal ellenőrizheti. Játék a valósággal. Ő mégis abból indul ki, hogy bármit is fantáziál, annak valamikor már meg kellett történnie. „Aha”, fordultak a Rauhenstein utcában az olaszhoz, aki túl nagyra kötött pulóverében terpeszkedett az asztalnál és vörösbort *vedelt*, „aha, nagyon érdekes, ismerősen hangzik”, de egy elképzelt történet, mely egyszer már valóban megtörtént, semmiben sem különbözik az *utólagos elmondástól*; senki sem értékelné az efféle fantáziát, mindenki azt hinné, hogy pusztán tényközlésről van szó. Nincs jelentősége, vágott vissza akkor Mazzini, neki már az a személyes és titkos bizonyosság is elég, hogy kitalálta a valóságot.

Úgy gondolom, Anna Koreth, aki majdnem egy fejjel magasabb volt Josefjénél, érte el végül, hogy a kitaláló feladja gondolatjátékainak személyességét és titkosságát, és történeteit a nyilvánosság elé tárja. (Időnként meg is jelentek néhány folyóiratban, melyeket Koreth könyvesboltjában lehetett kapni, és amelyek a jelent képviselték a történeti művek sűrű sorai közt.) Mazzini továbbra is besegített a szállítmányozási cégnél, továbbra is ellátta szobrocskákkal a régiségekre vágyó polgárságot, és olyan történeteket írt, melyek színtereit a térképen többnyire csak közelítőleg lehetett megtalálni. Távoli vizeken halászhajókat süllyesztett el, ázsiai messzeségekben bozóttüzeket idézett elő, vagy szemtanúként Akárhol menekültkaravánjairól és harcairól tudósított. A tény és a fantázia közti határ mindvégig láthatatlan maradt.

„A szórakozni vágyónak különben is minden mindegy”, írhatta később Mazzini jeges-tengeri naplóinak egyikébe, melyet aztán Kjetil Fyrand óceánográfus küldött el Anna Korethnek Longyearbyenből, a spitzbergákbeli bányavárosból. „Ez is csak az az elfojtott kitörési vágy, mely munka után álmodozásra készítet dzsungeltúrákról, karavánokról és villódzó jégmezőkről. Ahová mi magunk nem jutunk el, helyetteseinket küldjük – tudósítókat, akik aztán elmesélik, mi történt. De többnyire nem az történt. És akár Pompeji pusztulásáról, akár a rizsföldeken most dúló háborúkról tudósítanak – a kaland kaland marad. Különben sem kavár fel már semmi. Fel sem világosítanak. Nem hat ránk senki, csak szórakoztatnak...”

Minél nagyszerűbbnek tűnt akkoriban Mazzininek az elképzelés, hogy agyszüleményeit tényleg visszakeresheti a valóságban, annál többször helyezte elbeszéléseinek színtereit lakatlan, kopár vidékekre és északi pusztaságokba. Mert egy üres világban játszódó, kitalált dráma sokkalta valószínűbb és *elgondolhatóbb*, mint egy trópusi kaland, melynek kitalálásakor a sokszínű természet hatásával és egy idegen kultúra rítusaival kell számolni. Mazzini így fantáziájának teremtményeit egyre északabbra űzte, egészen odáig, ahol már eszközök sem éltek a messzi sarkvidék sodródó jégvilágába. A kitaláló úgy érezte, megtalálta a kapcsolatot gyermekkorá dermesztő jégképeivel; csak később derült ki, hogy ez volt a véghez való kapcsolódás is. Mert Mazzini eltűnésének előjátéka akkor kezdődött, amikor Koreth könyvesboltjának antikvár darabjai között felfedezte egy jeges-tengeri utazás több mint száz éves leírását, mely oly drámai, oly bizarr, a vége pedig oly valószínűtlen volt, amint az csak a képzeletben létezhet: Julius Ritter von Payer beszámolóját olvasta a *cs. és kir. osztrák–magyar északi-sarki expedícióról*, megjelent Bécsben, 1876-ban, Alfred Hölder udvari és egyetemi könyvkereskedőnél.

Josef Mazzini el volt ragadtatva. Több mint két évet töltött az expedíció a sarkvidék jégvilágában, és 1873 egy napfényes augusztusi napján az Északi Jeges-tengeren a 79. szélességi foktól északra felfedezett egy eddig még ismeretlen szigetcsoporthoz – közel hatvan, őskőzetből álló szigetet; szinte az egész hatalmas gleccsertakaró alá temetve, bazalthegység, tizenkilencezer élettelen négyzetkilométer. Az év négy hónapján nem kelt fel a nap a szigetvilág fölött, és decembertől januárig olyan tökéletes sötétség uralkodott, hogy a levegő hőmérséklete hetven fokkal süllyedt a Celsius-skála nulla pontja alá. Julius Payer és Carl Weyprecht, az expedíció parancsnokai ezt a rettenetes földet távoli uralkodójuk tiszteletére *Ferenc József-földnek* keresztelték, és ezzel eltüntették a Régi világ térképének egyik utolsó fehér foltját.

Josef Mazzini lelkesedésének okát, amit az expedícióról szóló tudósítás váltott ki benne, nem tudom másképp elképzelni, mint hogy Payer feljegyzéseiben *bizonyítékára* lelt az általa kitalált kalandok egyikének. Azonban csak annyi bizonyos, hogy Mazzini ekkoriban kezdte szinte fanatikus buzgalommal rekonstruálni a felfedezőút kusza történetét. Bejárta a levéltárakat. (Az Osztrák Hadügyi Levéltár Tengerészeti részlegé-

ben őrizték a *Tegetthoff Admirális* elnyűtt hajónaplóját, Weyprecht és Payer leveleit és jegyzeteit, a Nemzeti Könyvtár térképgyűjteményében pedig Otto Krisch, az expedíció gépészenek naplóját és a passeiertali vadász, Johann Haller monoton, *szótlan* feljegzéseit...) Mintha az az örvény, mely már Mazzini korai fantáziaalakjait is a messzi északra vitte, most őt is felkapta és magával ragadta volna. Mazzini idejétmúlt valóságot kergetett. Kereséséhez minden levéltár túl szűk és túl kicsi volt. Mazzini a Jeges-tengerre utazott. A *Payer-Weyprecht expedíció* krónikáját a valóság színpalái előtt celebrálta – az úszó jégmezők feletti ibolyakék égnek ugyanolyannak kellett lennie, mint amely alatt egy évszázaddal korábban a *Tegetthoff Admirális* legénysége kétségbeesett. Mazzini gleccsereken kelt át. Mazzini eltűnt.

En nem tartoztam a barátai közé. Sőt, e kistermetű, csaknem törékeny ember iránt, aki még egy délibábot is fanatikus elszántsággal követett volna, néha azt a különös ellenszenvet éreztem, amit csak olyasvalaki iránt érzünk, aki túlságosan közel került, vagy hasonló hozzánk. Akaratlanul is beléptem az életébe – futó ismeretség. Tulajdonképpen csak akkor figyeltem fel Mazzinire, mikor eltűnt a jégben. Mert létezését rejtélyes és nyomasztó eltűnése visszamenőleg olymértékben átjárta, hogy lassanként mindaz, amit tett és amivel foglalkozott, rejtélyessé és nyomasztóvá vált. Eleinte nem volt sokkal több egy gondolatjátéknál, hogy eltűnésének körülményeit valamiféle magyarázattá próbáljam összerakni. De minden utalásból újabb nyitott kérdés adódott, egyik lépést önkéntelenül is követte a másik, életrajzi részleteket, adatokat és neveket hoztam összefüggésbe egymással, akárcsak egy keresztretjtvényben. Mazzini eset lett számomra. Végül még azokat a sark történeti kutatásokat is folytattam, melyeket oly elszáontan hajsolt, és egyre jobban belemélyedtem a munkájába, miközben elhanyagoltam a sajátomat. Mazzini Spitzbergákon írt feljegyzései és naplói, melyeket Anna Koreth adott át, végül annyira közel kerültek hozzám, hogy még a legkuszább részleteket is könnyedén és emlékezetből idéztem. Mondatok, képek és jelentéktelen töredékek sem mentek többé ki a fejemből. Még ha akartam, akkor sem tudtam volna elfelejteni őket. Kirakatokban tükröződő gomolyfelhők töredező gleccserekké, városi parkok hófoltjai úszó jégmezőkké változtak. Az északi Jeges-tenger az ablakom előtt volt. Bizonyára Mazzinivel is hasonlóképpen történt. Még mindig kényelmetlen és terhes számomra annak a márciusi napnak az emléke, amikor úton egy földrajzi könyvtár felé hirtelen ráébredtem, hogy már régen valaki másnak a világában élek; azt a szügyenteljes és nevetséges felfedezést tettem, hogy bizonyos értelemben elfoglaltam Mazzini helyét, hiszen az ő munkáját végeztem, az ő fantáziáiban mozogtam, oly kényszerűséggel, mint egy táblajáték figurája.

Azon a napon késő éjszakáig egyenletesen és szakadatlanul esett. A hosszúkas víztócsák mindannyiszor habzón zárultak össze a kocsisorok mögött, melyek a jelzőlámpa ritmusára haladtak át rajtuk. Az eső a régi, megfeketedett havat üveges latyakká változtatta. Hideg volt. Mazzini halott volt. Halottnak *kellett* lennie.

BÚCSÚZÁSOK KRÓNIKÁJA AVAGY A VALÓSÁG OSZTHATÓ

1868-ban az *Ortler-Alpok* feltérképezésekor a hegyekben felvert sátramhoz újságlap jutott el Koldewey német előexpedíciójának hírével. A kíséretemet alkotó pásztoroknak és vadászoknak esténként a tűznél előadást tartottam az Északi-sarkról, csodálattal eltelve, hogy miképp létezhetnek azon emberek, akik másoknál sokkalta inkább képesek a hideg és a sötétség retteneteinek viselésére. Akkoriban még nem sejtettem, hogy már egy évvel később

magam is egy Északi-sarki expedíció résztvevője leszek. Haller, aki annak idején egyike volt vadászaimnak, éppily kevésbé hihette, hogy harmadik utazásomra majd elkísér. (Julius Payer)

Hol kezdődött a búcsúzás? És mikor? Oly sok helyszíne volt – a bécsi Westbahnhof peronja, Geestemünde zsilipkapuja, a norvég Tromsø kikötője; és egy évszázaddal később az Airport, majd ismét egy kikötőhid.

A Tegetthoff Admirális öt matróza hagyta hátra családját; vajon a nekik tett ígéreteket ismételték-e a búcsúnál? *Földeket fedezünk fel.* Vajon a visszatérés utáni jólétről és a berről beszéltek-e, mely nagyobb volt mint más hajón? *Ezerkétszáz gulden ezüstben, felszerelés és ingyen koszt két és fél évre, talán háromra is, talán – de nem, ez biztos nem történhet meg – örökre.* Akik otthon maradtak sem tudhattak többet, mint hogy ott, ahová fiaik, fivéreik, apáik utaztak, minden egészen más és hideg, hogy még senki nem járt arra, és hogy sokáig távol lesznek; tovább, mint máskor.

1872 Úrnapján – csütörtök volt, május 31-e –, az osztrák–magyar északi-sarki expedíció szánhúzó kutyáival először indult útnak. Felszálltak a Bremerhavenbe tartó vonatra, mely füstfelhőbe burkolózva, miről nem maradt feljegyzés, 18 óra 30 perckor elhagyta a bécsi Westbahnhofot. Nem volt nagy búcsúzkodás. Két napon át suhant a táj a fülkeablakok előtt, szaladt vissza, ahonnan jöttek. Morva-Trübau, Budweis, Prága, Drezda, Magdeburg, Braunschweig, Hannover, Bréma – az érintett állomásokon néha küldöttségek fejezték ki legjobb kívánságaikat, kezek emelkedtek a magasba, ujjongás azonban nem volt.

Kimondatlanul is érzi mindenki, hogy felelősségteljes időnek nézünk elébe; mindenkinek jogában áll ma még azt reményleni, amit szeretne, mert senki nem láthat a jövőbe. Egy érzés azonban mindannyiunkat éltet: a tudat, hogy tudományos célokért küzdve szülőföldünk hírnevét gyarapítjuk, és hogy odabaza minden lépésünket szívszorítva figyelik. (Julius Payer)

A matrózok új ruháikban a fülkeablakoknál állva vagy üléseiken hátradőlve, térdük közt pálinkásüveg; a vadászok, Haller és Klotz, mindketten még passeiertali viseletben – himzett lódenzeke, széleskarimájú kalap és térdigérő szarvasbőrnadrág (Payer az induláskor vadászeit saját viseletükben kívánta látni) – mit jelenthetett e férfiaknak a tudomány és a haza hírneve ezerkétszáz ezüstgulddal szemben? Ezerkétszáz gulden ezüstben, hozzá prémium és egy új föld! Még a vonatban ülnek és négy különböző nyelv dialektusán ismerkednek egymással; a hajó hivatalos nyelve az olasz lesz. De már közelednek ama naphoz, melyen a szívós tiroli Alexander Klotz a *Ferenc József-föld* havába süpped; ruhái foszlányokban, lábai elfagytak, kimerülten tör fel belőle egy elnyújtott zokogás, és biztatás, vigasz többé nem jut hozzá el. És egy másik nap Otto Krischt, a huszonkilenc éves gépészt az Antonio Vecerina ácsolta koporsóban viszik át a jégen az új föld szirtjei alá, ahol bazaltszlopok közt kövekkel fedik el. *Leírhatatlan magányosság uralkodik e havas hegyek fölött...*, írja majd naplójába Julius Payer, *Ha a parti jeget nem emelgeti nyögve és recsegve az apály és dagály, ha a szél nem fúj sóhajtozva a kőrepedések közé, halálos csönd uralkodik az áttetsző táj fölött. Ismerjük már az erdő, a sivatag, sőt az éjszakába burkolózott város ünnepélyes némaságát is. De micsoda csönd honol e táj és hideg gleccserhegyei fölött, melyek a feltáratlan, ködös messzeségekbe vesznek, mintha létük örök időkre titok maradna... Az ember magányosan haldoklik az Északi-sarkon, lidércfényként huny ki, az együgyű matróz siratóásszonnyá lesz, az eltávozottat pedig jég- és kősr várja...*

A vonaton zajló társalgásokban mindez még csak közeledő, komoly és fehér meszeség; és ha jeges-tengeri útjuk során felfedeznének egy szigetet, akkor az biztosan gyönyörű föld lenne, csendes és nyugalmas.

Völgyeiket akkor még legelőkkel díszesnek hittük, hol rénszarvasok élnek, melyek háborítatlanul élvezik szabadságukat, távol minden ellenségtől. (Julius Payer)

A fülkeablakok előtti világ egyre idegenebb lesz. De zöld marad. Komlóföldek, nyárfasorok, legelők, szalmatetős téglaházak. Itt nyár kezdődik.

Június 2-án érkezett Bremenhavenbe az expedíció legénysége, és még aznap este átvonultak Geestemünde rakpartján. És egyszer csak a *Tegetthoff Admirális* előtt álltak, egyesek szinte hódolattal, míg mások szorongva. Micsoda hajó! És milyen új rajta minden. Oldalára nem rakódtak algák és kagylók, sem söréteg; lakk, kátrány és nyersfa szagot árasztott. A vízvonaltól vaslemezekkel megerősítve és a *Stabilimento Tecnico Triestino* nevű gyár százlóerős teljesítményű segédgőzgépével felszerelve e szkúner akár szélcsendben is áthatol a zajló jégen; a hamburgi *Richers* élelmezési vállalat és a lübecki *Carstens* húskonzervgyár által szállított élelmiszer ezer napra, a százharminc tonna szén pedig ezerkétszáz órányi, gőzzel megtett útra lesz elegendő; ezerkétszáz óra függetlenség a vitorlaszállástól. De milyen hosszú lesz az út a sarki tengeren át és mekkora egy jéghegy? A *Tegetthoff Admirális* 32 méter hosszú és 7,3 méter széles volt. Mit ér három árbocrúd és száz lóerő akkora jégtáblákkal szemben, melyekre akár palotákat is lehetne építeni? Szűken voltak a hajón; szűkek a tisztek kajütjei, nyomasztóak a matrózok hálófülkéi a legénységi részlegben. A tiszti étkezdét gravírozott, arab monda díszítette: *In Niz Beguzared – Egyszer ez is elmúlik.*

Az utolsó előkészületekkel tíz nap telik el. A révkapitányságon lemondó nyilatkozatot tesznek. A cs. és kir. északi-sarki expedíció hajótörése esetén semmiféle mentő- és kutatóexpedíciót nem igényel. Vagy saját erőből térnek vissza, vagy soha többé. A dokumentum a tisztek aláírását tartalmazza, legelsőként Carl Weyprecht elegánsan és egyenletesen jobbra dőlő, szálkás kézjegyét és Julius Payer nagy komolyságtól csaknem kisfiúsnak tűnő kézírását. A matrózok aláírása közül egyre sem emlékszem. Kereszteknek is kellett ott lenniük. Írni és olvasni nem mindegyikőjük tudott.

1872 június 13-ának kora reggelén, nyári melegben, a *Tegetthoff Admirális* egy városi gőzös vontatja Geestemünde zsilipjein át, majd lefelé a Weseren. Ismét fák és legelők. Aztán Weyprecht vitorlát bontat. Feltáru előttük a tenger. Először látják meg a tiroli vadászok a tengert.

Zavartalanul láttuk a teremtet minden varázsát megifjúdani és kihúnyni, a föld mind jobban elmerült mögöttünk; estefelé eltűnt a német part a szemünk elől... Jó kedv tölti el a társaságot; esténként könnyű szellő viszi tova az olaszok vidám énekét, vagy a dalmátok ludrójának egyenletes ritmusa idézi fel napsütötte hazájukat, melyet hamarost ellenkezőjével kell felcserélniük, mely még fantáziájuk előtt is titok. (Julius Payer)

Helgoland előtt már senki nem énekel. A *Tegetthoff Admirális* a part menti vizek zátonyait épp hogy elkerüli. Az idő rosszra fordul. Bukóhullámok, eső, hideg; ez még nem az a hideg. A tiroli *Haller jelentősen tengeribeteg*, írja naplójába Krisch, a gépész. Így megy ez két hétig. Aztán kiemelkednek a hullámokból a norvég sziklák; kékes-szürkén, mint a hullámtörés. A szél gyengül.

Egy meglehetősen viharos út után 1872 július 2kán Tromsö előtt borgonyoztunk le, hol a szigonyos Elling Carlsen is hajóra szállt, hatvanéves és különleges Jeges-tengeri gyakorlat-tal bír, és a Spitzbergák körülviitorlázásával hírnevet szerzett. (Gustav Brosch)

Viharos időjárás tartóztatott fel minket a Lofoddeneknél, így csak július 3kán értük el Tromsöt. (Julius Payer)

Július 4kén éjjel 11 órakor érkezés Tromsöbe. Tűz kioltva, borgonyzás tromsöi tenger-szorosban. (Otto Krisch)

Július másodikán, harmadikán, negyedikén: hogy hogyan keletkezhetek ellentmondások az érkezés napjának dátumozásában, az különösebb nehézség nélkül rekonstruálható. Feltételezni lehet többek között az éjféle nap hatását, mely a napok és éjszakák közti különbséget elmosta; az is kétségtelen, hogy a magas hullámlázásban az egyéni időszámításból egy-két nap elveszhetett, vagy hogy egyikük az öbölbe hajózás órájáról, másikuk a kikötőhídra lépésről beszélt. Az érkezés objektív dátumát további csálthatatlan bizonyítékok is őrzik, de ezeket nem említem. Mert egy nap valós csak annak az embernek a tudatában lehet, aki azt át is élte. Tehát így mondom: az expedíció 1872 július másodikán, harmadikán, negyedikén elérte Tromsöt. A valóság osztható. (A *Tegetthoff* fedélzetének kis társaságában annyira különböznek az alárendeltek feljegyzései a parancsnokokétól, hogy néha úgy tűnt, a fülkékben és a kajütökben nem is ugyanannak, hanem több, egymástól egészen idegen expedíciónak a krónikáját írják. Mindegyikük egy másik jégből tudósított.)

Tromsö. Hűvös van itt és a déli nyár csupán emlék. Néha leszáll a köd. Ismét búcsúzni készülnek, mind közül ez a legkomolyabb, kiegészítik felszereléseiket és élelmiszerkészletüket, vaslemezeket, acélt és tőkehalat vásárolnak egy teljesen fából épült városban. Weyprecht norvég bűvárokkal léket tömet; az elmúlt hetek során túl sok víz került a *Tegetthoff*-ba. A sorhajóhadnagy hiába várja, hogy a rozmárvadászok visszatérjenek északi vadászterületükről; kénytelen lesz a zajló jég határának ezévi alakulásáról szóló hírek nélkül kifutni. A lakott világban töltött utolsó napokban a *Tegetthoff* matrózai szerényen egy életvitelt gyakorolnak, mely a vadonból történő szerencsés visszatérésük esetén a szalonokban várja őket – egy élet ünneplésekkel, meghívásokkal, szokatlan társalgásokkal és nagyrabecsüléssel; Andreas Aagaard, a tromsöi osztrák konzul vacsorára hívja őket; mások is követik példáját. Életükben eddig egyetlen tengeri út sem szerzett a matrózoknak annyi csodálatot mint a pusztá szándék, hogy az Északi-sarkra viitorláznak. Az Északi-sark így bizonyára vonzóbb, jelentősebb mint Amerika és India partjai, melyeket néhányuk már látott is. Csak hónapokkal később, a jég és a sarki éjszaka sötétjének mélyében világosítja fel Julius Payer az utolsó tudatlanokat is:

20–30 fokkal a Null-pont alatt (Réaumur) elültetett a természet fiaiba a bölcsesség magva. Csakhogy ezen klíma nem kedvezett növekedésének. Fájdalmas csalódással vették tudomásul az „Északi-sarkok” helyzetét és jelentéktelenségét, hogy az nem föld, nem meghódítandó birodalom, semmi más, mint egymást egy pontban metsző vonalak, melyekből a valóságban semmi sem látható!

Megpróbáltam elképzelni, mit érezhet egy tudatlan matróz, aki egy jégbefagyott hajón sodródva, a jég és a sötétség minden rettenetével körülvéve, hirtelen felismeri, hogy célja még csak nem is látható, értéktelen pont csupán, semmi. De csak a próbál-

kozás maradt; ezt a fájdalmas csalódást nem tudtam átérezni. Most még Tromsöben vannak és a konzul fogadására rendbe szedik magukat.

Július 6kán vacsorára hívva Agart úrhoz; maradunk éjjel 12 óráig, a nap már nem megy le, ragyogó napfényben érünk a fedélzetre. 7kén vacsorára hívva tromsöi Kanonok úrhoz, szép villájába, a magasban Tromsö fölé emelkedő erdőbe; éjjel 12 órakor vissza a fedélzetre.

Július 8kán lappok látogatása gunyhókban, a Kilpis-Jaure hegy lábainál élnek számtalan rénszarvascsordáikkal. Minden gunyhóban egy nemzetség él és 3–500 darab rénszarvas birtokolnak. A jurtában, mi kívülről földdel fedett és belülről rénszarvas-prémme bélelt, egy láncon főzésre való üst lóg. Az emberek rénszarvas-prémbe öltöznek; iskolai ismereteik nincsenek, legtöbbje pogány és Jubinálban vagy Aikában hisznek. Rajtuk kívül még számtalan rénszarvasvasterelő kutya él a gunyhókban, külön kutyafajta!; magunk is vettünk egyet 2 és fél tallérért, amelyiket felvittünk a fedélzetre; a Pekel nevet kapta, lappul „ördög”, kit később a matrózok Pekelinóra kereszteltek át. (Otto Krisch)

Weyprecht nem különösen kedveli a kutyákat. Payer rendkívül elégedett; hat újfundlandi és két lappföldi kutyával úgy érzi, újra együtt van minden egy szánfogathoz, amivel, mint két évvel korábban Grönland keleti partjainál, átkelhet a jégen. De a kutyák vadságukat a tiroli vadászok ütlegei alatt sem fogják elveszíteni: *A fedélzet alatt voltak olyan helyek, ahol csupán barátaik lehettek biztosak abban, hogy őket a kutyák nem tépik szét. (Julius Payer)*

A szárazföldi parancsnok vadászaival megmássza a Tromsö körüli sziklákat, és a magaslati helyeken barométerének pontosságát ellenőrzi. Július 10-én egy csúcson állnak, melyet Dilkoa, lapp vezetőjük Sallas Uoivinek nevez. Alattuk fjordok, hasadozott sziklavidék és a tenger.

Szélcsendben, a hegy csúcsáról hatalmas fekete füstoszlopot láttunk mintegy 1500 lábnyira függőlegesen felszállni – Tromsö északi vége lángokban állt. (Julius Payer)

A horgonyzó Tegetthoff fedélzetéről ezt másképp látják: *Július 10kén az északkeleti városrészben tűz ütött ki, melyben több lakóépület és pajta vált hamuvá; a legénység nagy részét egy tűzoltófelszereléssel ellátott csónakkal a partra küldték. 2 és fél óra megfeszített munkával a tüzet sikerült elfojtani, a tűzoltóság parancsnoka köszönetét mondta a segítségnyújtásért Weyprecht Hadnagy úrnak...*

Július 11kén megtekintettem a várost; nem sok látnivaló volt benne, valamennyi ház, még a két templomuk is, miként a koncertszalon, hol épp egy hárfaművész játszott, fából készült.

Július 12kén a gőzös érkezése; a postával 3 levelet kaptam, és pedig Antontól, Apámtól és Theodortól; a később érkezett levelek már nem értek el, mert nem várhattuk be a következő gőzöst. Délután 5 órakor gőzfürdőbe megyek, azután pedig a „Nielsen” hotelbe, rendelt vacsorámat elkölteni.

13kán reggel 9 órakor a katolikus templomban misét mondtak értünk; azután imbisz a Tisztelendő úrnál; majd összes pénzemen, mim még volt, fél akónyi bort és 40 üveg sört vettem. Holnap elhagyjuk Tromsöt, hát utolsó filléremtől is megszabadulva a fedélzetre tértem. A Jeges-tengeren úgyse lesz szükségünk pénzre, annál inkább lesz olykor-olykor egy jó korty borra. Este 10 órakor tűz meggyújtva. (Otto Krisch)

Éjfélkor a Tegetthoff Admirális útrakész. Elling Carlsen jégmester és szigonyos csak most mászik fel a kötélhágcsón; ő az egyetlen a fedélzeten, aki nem tartozik engedel-

mességgel az osztrák császárnak. Kezében hatalmas, rozmárölő lándzsa, vállára vetve egy jegesmedve bundájából készült kabát; így lép a legénységi részlegbe. Milyen öreg már! Az itteni matrózok, még parancsnokaik is, fiai lehetnének. Carlsen kicsiny csomagjának legbecsesebb darabja az elkövetkezendő ünnepnapokra szánt fehér paróka és az Olaf-rend, melyet a Spitzbergák körülhajózásáért adományoztak neki. Lándzsájával hány rozmárt ejtett eddig el? Nem tudja már. Aztán megvirrad. 1872. július 14-e van, vasárnap.

Vasárnap reggel hagytuk el Európa északi részének csendes, kicsi fővárosát. A hamburgi postagőzös éppen most futott be a kikötőbe, utasai hosszasan bíztattak minket, majd a Qual- és Gröt-szoros szűk útján és a Sandö és Rysö szirtjei mentén kifutottunk a nyílt tengerre. Carlsen kapitány volt a révkalauzunk. Ahogy magunk mögött hagytuk a szirteket, kő szállt le, mely beburkolta Fuglö hatalmas sziklatornyát. A gépházban kioltották a tüzet, a vitorlákat felvonták. Július 15-kén a gleccserekkel teli norvég partok mentén észak felé hajóztunk, július 16-kán pedig a kék messzeségben megpillantottuk Európa északi fokát...

Utunk vágyott célja az észak-keleti átjáró megtalálása; ténylegesen viszont a Novaja Zemljától észak-keletre fekvő tengerrészek és földek felkutatása. (Julius Payer)

Elképzelem egy tengerszoros sötét vizét, amint a *Tegetthoff* Admirális mögött újra kisimul. A füstcsík, melyet Krisch gépész írt Tromsö egére, még a kikötő fölött lebeg, miközben a hamburgi postagőzös utasai partra szállnak. Szélcsendes a reggel. A *Hotel Nielsen*ben reggelit készítenek; a *Tegetthoff* a nap témája. Mit is mondott, hová hajóznak? Japánba? A sarkon át? A postaszákban levelek érkeztek a legénységnek; Otto Krisch gépésznek mindjárt kettő is. Megőrzi számára.

Aztán Josef Mazzinit látom, aki a kőfaragó özvegyének házában padlóra szórt felszerelésének darabjait, mint múzeumi tárgyakat, naphosszat kerülgeti, és néha kétség fogja el, vajon megvédi-e majd őt a jégtől – a tollal bélelt ruha, a vászoncsizma, a hálózsa; egy bebábozódás összes kelléke. Kint július van és hőség. Ő pedig lépcsőzetes katapultálását készíti elő a nyárból a hidegbe – Koppenhága, Oslo, Tromsö és Longyearbyen repülőút; Longyearbyentől pedig hajóval észak-keletnek a Jeges-tengerre, onnan is tovább a *Ferenc József-föld* partjáig, és ha lehetne, még azon is túl, a Bering-szorosig és Yokohamába.

„Örült vagy”, mondja Anna Koreth. És mégis tudja, hogy Mazzini komolyan gondolja. Látom, amint Anna lakásában azon igyekszik, hogy érthetővé tegye útját a Spitzbergákra; az esti társaság is magyarázatot vár tőle; nem komolyan, csak úgy. (Mert az olasz nem egyszerűen azt mondja, hogy a *Spitzbergákra*; a *gleccsormászás* is minden további nélkül tekinthető spleennek – de egy rég elsüllyedt jeges-tengeri vitorlás útját követni? Ugyan már, ki az, aki csupán azért megy a sarkvidékre, hogy *elképzelje*, mi volt, mi lehetett ott?)

A vendégek ülnek az asztalnál, még mindig ott ülnek, Mazzini azonban már egyedül van Annával; amit mond, neki mondja. Aztán mégsem tudnak egymásra figyelni, és mégis egész estén át beszélnek; mindegyikük egy másik jégből.